

KAPITTEL 15

DA VI FANT SPRETT-TELGING I GEORGIA

HANS MARUMSRUD OG EIVIND FALK

Åren 2007 ble vi engasjert som eksperter fra UNESCO i Paris for å styrke kulturminnevernet i Georgia. UNESCO mente det var viktig å bygge håndverkskunnskapen i forbindelse med de utfordringene ICOMOS Georgia og Nasjonalmuseet sto ovenfor. Vår oppgave var å finne muligheter og potensiale i samarbeid med UNESCO og de georgiske aktørene. Vi har etter den tid vært flere ganger i Georgia der vi har gitt råd, gjort undersøkelser og organisert workshops i dette kaukasiske eventyrlandet. Allerede på den første turen skjedde det noe overraskende.

Vårt oppdrag ved første besøk var å skrive straksiltaksrapport over fem bygninger av en spesiell bygningstype som bare finnes i Georgia. Dette er en type stolpehus som er gravd inn i bakken. Ved undersøkelser av disse bygningene ble vi oppmerksomme på verktyøspor etter øks som ligna på noe vi hadde i gamle bygg i Norge: En hoggemåte som kallast sprett-telging.

Vi fikk vår første omvisning på friluftsmuseet som ligger vakkert til ovenfor Tbilisi, og da vi kom nær innpå et tømmerhus i kastanjetre, sier Hans: "Jøss. Det er sprett-telging jo!" Vi så på hverandre og forsto vi hadde gjort en oppdagelse. Under en omvisning med lafta bygninger på friluftsmuseet så vi at også nyere bygninger hadde disse verktyøsporene på alle stakkene. Da vi senere var på besøk i Nasjonalmuseet i Tbilisi, fant vi også spor etter sprett-telging der, for da vi kom inn hoveddøra, stod det en fint utskåret trebenk innenfor døra. Denne hadde fin sprett-telging på sitteflaten. Sprett-telgingen var over alt.

HVA ER SPRETT-TELGING?

Sprett-telging er en hoggemåte som ble brukt i Norge i vikingtiden og i middelalderen. Hoggeteknikken ble brukt fram til rundt 1350 (Svartedauen). Spor etter denne hoggemåten har vi i Norge i dag på kjølen og noen andre steder på Osebergskipet, på treverk i noen av de gamle middelaldersteinkirkene, på de fleste av stavkirkene og på noen av de profane middelalderbygningene fra før 1350 (Berg 1981 og Sjøvold 1985).

Alle delene på disse bygningene er forma til med sprett-telgeteknikken. Hoggemåten er en arbeidsmåte som er utført med økser i ulike former, størrelser og tyngder.

Den er brukt til å forme til bygningsdeler og er antatt å være grovbearbeiding for materialene ble bearbeidet med høvling med skavl. Sprett-telgingen er ikke ment som dekorasjon på materialene selv om de kan virke dekorativ.

Sprett-telgingen forsvant i Norge i forbindelse med svartedauen som kom til Norge i 1346, og har etter den tid kun vært å se i form av andre og kanskje noe blekere varianter (Bjørkevik 2005).

SPRETT-TELGING OVERALT

Tømmerhuset på friluftsmuseet i Tbilisi var ikke enestående. Vi kunne konstatere sprett-telging på det ene tømmerhuset etter det andre. Teknikken var brukt for å forme tømmer, inne i tønner, i vinkar, på benkeseter og på gulvbord. Teknikken er svært utbredt, og den er praktisert helt opp til vår tid. Vi mener derfor at sprett-telgingen som ble brutt som levende tradisjon i Norge rundt 1350, sannsynligvis lever videre i Georgia i dag.

ER SPRETT-TELGING EN LEVENDE TRADISJON I GEORGIA?

Vi tror det. Vi mener at det er sannsynlig at sprett-telgingen er en levende tradisjon Georgia. Vi finner ikke bare sprett-telgingen i bygningene i friluftsmuseet i Tbilisi, men også brukt på bygninger oppført helt opp i vår tid. Under feltarbeid til Imereti høsten 2008 fant vi teknikken brukt nylig. Arbeidet med å finne frem til tradisjonsbærere som står i en ubrutt sprett-telgingstradisjon vil være svært vesentlig i arbeidet videre. Dette vil være tradisjonsbærere som ikke bare vil være viktig i restaureringsarbeidet, men som også internasjonalt vil vekke oppsikt.

Hva slags øks bruker de i Georgia, og hva brukte vi i vikingtiden her hjemme? Den øksetypen som blir regna for å være den gamle tradisjonelle georgiske er en kileformet forholdsvis liten øks der skjegget ligger helt opp til skaftet. Det er en spesiell form.

Det som også er spesielt, er at skaftet er tatt inn fra framsida på økseøyet slik at hele skaftet blir tredd inn gjennom skaftehullet. Dette gir begrensninger på størrelse og form på skaftet. Det blir brukt lange skaft på disse øksene. De største øksene vi så av denne type, hadde skaft med lengde på ca 85 cm (Salaman 1997). Da vi ikke har de øksene som var i bruk under sprett-teltingsperioden i Norge i bruk lenger, er det vanskelig å si noe sikkert om hvordan de har sett ut. Metoden vi har brukt for å rekonstruere kunnskapen på i Norge er å ta utgangspunkt i det som er å finne i magasinene i museer og å drive eksperimentell forskning med kopier av disse.

Benk der det er brukt sprett-telging for å forme setet.
Foto: Eivind Falk, NHU

Vi har slik kommet frem til noen øksetyper som fungerer godt til denne hoggemåten.

Men det er nok slik at de fleste økser med den rette sliping kan brukes til denne hoggemåten. Vi har også lært om denne teknikken i samarbeid med russiske håndverkere i forbindelse med restaurering av kirker i Russland på midten av 1990-tallet. Også i Russland har kunnskapen om sprett-telging vært en brutt tradisjon som har vært forsket på i nyere tid etter å ha blitt borte på 1700 tallet.

Bygningen er dokumentet og er sprett-telging er pensum

Det vil i restaureringsarbeidet, der håndverkerne skal ta utgangspunkt i tradisjonelt materialvalg, teknikker og verktøy, være helt fundamentalt å lære seg teknikken. For håndverkerne i Nasjonalnuseet i Tbilisi som skal forstå bygningene, må håndverket som er brukt for å oppføre bygningene, være den viktigste dokumentasjonen. Ved å studere bygningene vil de lære om materialbruk, verktøy og teknikker. Sprett-telging er definitivt pensum for dem som skal forstå bygningenes historie og håndverket som er utført.

MIGRASJONSTEORIER

At det har vært mye konflikter i denne delen av verden, er en kjent sak. Selv

i dag er Kaukasus et sentrum for konflikter mellom store og små makter. Vi vet at vikingene reiste flittig og besøkte store deler av verden, blant annet Russland, Nord-Amerika, Grønland og Tyrkia. Vi vet også at vikinger som kom som hirdmenn og leiesoldater til Georgia for å bistå i de mange konfliktene mellom kongene som krigen med hverandre. En av de mest kjente ekspedisjonene til Kaukasus ble ledet av Ingvar Vidtfarne (Larsson 1990).

I begynnelsen av 1040-årene reiste en væpnet styrke fra Skandinavia, ledet av Ingvar Vidtfarne til Bashi, som ligger ved Rioni-elven i Georgia. I eldre georgiske skrifter heter det at de var 3000 (!) menn, og at de ankom roende oppover elven etter å ha seilt østover Svartehavet, antagelig fra utløpet til Dnieper-elven.

Etter å ha gjort en avtale med Bagret, Konge av Georgia, reiste 700 av dem videre inn i landet der de deltok i kampene mot kongens fiender ved Sashireti, som ligger vest for Tbilisi. Forøvrig fikk de fleste i ekspedisjonen et ublidt møte med Georgia, enten ved at de døde i kamp eller i møte med fremmede sykdommer (Coleman 1977, King 2008 og Pristak 1981).

Ekspedisjonen er forøvrig også omtalt på runesteiner ved Gripholm Slott i Sverige (Peterson 2007 og Tunstall 2005):

*BæiR foru drængila
fiarri at gulli
ok austarla
ærni gafu,
dou sunnarla
a Særklandi.*

*De reiste tappert
vidt etter gull
Og i øst
Ørnen gav
Døde i sør
I Serkland*

Var det bare krigere som kom, eller kom det også håndverkere? Kanskje tok vikingene med seg kunnskapen om sprett-telging fra Georgia tilbake til Norge og brukte den da de bygde stavkirkene? Eller var det vikingene som hadde med seg kunnskapen om sprett-telging til Georgia? Kanskje oppsto den samtidig på to steder? Om dette er det for tidlig å trekke slutninger. Verd å nevne er også den norske oppdageren og eventyreren Thor Heyerdahls arbeid med å synliggjøre forbindelsen mellom Kaukasus og Norden man kan lese om i *Arven fra Odin*. Heyerdahl peker her på en rekke sammenhenger og likheter som knytter Kaukasus og Norden sammen langt tilbake i tid (Heyerdahl 2001). Vi skulle gjerne både hørt hans syn på oppdagelsen av sprett-telging i Georgia.

Hans Marumrud viser sprett-telgingsmønster ved hjelp av lommelykt
Foto: Eivind Falk, NHU

Inspeksjon av kniver under håndverksmarkedet på Georgi Chitaia friluftsmuseet i Georgia.
Foto: Eivind Falk, NHU

Sprett-telgingsteknikk brukt for å lage en kjempe-rørboks
Foto: Eivind Falk, NHU

Georgisk øks brukt til sprett-telging.
Foto: Eivind Falk, NHU

Sprett-telging i Imereti.
Foto: Eivind Falk, NHU

SUMMARY

The complete chapter in English is printed in Falk and Weihe (editors) 2009 *Living Crafts* (Stavanger: Hertervig Akademisk). The authors describe how they found the fishbone axing technique during field work and in co-operation with museum authorities and craftsmen in the Republic of Georgia. In Norway the fishbone pattern was used up until the Black Death around 1350. The technique has been thought of as unique to Norway and the Nordic region, but it seems to have had a long tradition in Georgia as well. The authors discuss the origins of the technique and the traditional contact between Georgia and the Nordic countries during the Viking age.

KILDER OG LITTERATUR:

Berg, Knut (1981). *Fra Oseberg til Borgund*. Oslo:Gyldendal (Norges Kunsthistorie). / Bjørkvik, Halvard (2005). *Folketap og sammenbrudd 1350-1520*. Oslo: Aschehoug. [Aschehoug Norgeshistorie]. / Coleman, Kenneth (1977). *A history of Georgia*. Athens: University of Georgia Press / Heyerdahl, Thor (2001). *Jakten på Odin*. Oslo: J.M. Stenersens Forlag / King, Charles (2008). *The ghost of freedom: a history of Caucasus*. Oxford: Oxford University Press / Larsson, Mats G. (1990). *Et ødesdigert vikingatåg*. Stockholm:Atlantis / Lowenthal, D. (1985). *The Past is a foreign country*. Cambridge: Cambridge University Press / Peterson, Lena (2007). *Nordiskt Runnamnslexikon*. Uppsala: Institutet för språk och Folkminnen, University of Uppsala / Pristak, Ometjan (1981). *The Origin of the Rus*. Cambridge: Harvard University Press / Pseudo archaeology (2009) <http://en.wikipedia.org/wiki/Pseudoarcheology> / Salaman, R. A. (1997). *Dictionary of woodworking tools*. Mendham, New Jersey: Astragal Press / Sjøvold, Thorleif (1985). *Vikingskipene i Oslo*. Oslo: Universitetets Oldsakssamling / Tunstall, Peter (2005). *The Saga of Yngvar the Traveller*. <http://www.oe.eclipse.co.uk/yngvar.htm> / Williams, S. (1987). *Fantastic archaeology: What should we do about it*. Iowa: University of Iowa Press